

Rafiq Səfərov, Milli Arxiv İdarəsinin Sənədlərin nəşri və istifadəsi şöbəsinin baş məsləhətçisi

WWW.KASPI.AZ 18 mart 2015

Şahxatinskilər nəslİ Azərbaycan xalqına Azərbaycanın ictimai-siyasi, elmi-pedaqoji və mədəni həyatında çox mühüm rol oynamış bir sıra tanınmış nümayəndələrini bəxş etmişdir. Arxiv sənəd və materiallarından, habelə həmin dövrün mətbuatı və digər mənbələrdən istifadə etməklə, tanınmış publisist, şərqşünas, dilçi, pedaqoq və ictimai xadim Məhəmmədəğa Məhəmmədəğlı Sultan oğlu Şahxatinskiyin mətbu fəaliyyəti və milli təhsil quruluşu tarixində əhəmiyyətli rolu olmuş tanınmış maarifçi -pedaqoq, dövlət xadimi Həmid bəy Xəlil bəy oğlu Şahxatinskiyin pedaqoji fəaliyyəti haqqında bəzi qeydlərimi hörmətli oxucuların diqqətinə çatdırıram.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda milli mətbuatın yaranması görkəmli ziyalı, maarifçi, pedaqoq, böyük mütəfəkkir alim, bütün müsəlman Şərqində xeyriyyəçilik hərəkatının banisi Həsən bəy Zərdabinin adı ilə bağlıdır. Azərbaycanda milli şüurun oyanmasında və onun formalaşmasında, maarifçilik hərəkatının inkişafında H.Zərdabi və onun "Əkinçi" qəzetinin əvəzə-dilməz xidmətləri olmuşdur. "Əkin-

çatinskiyə, Qafqaz Senzura Komitəsinə müraciət etmişdir.

Mütləqiyyətin apardığı mürtəce siyasətin nəticəsi idi ki, əgər həmin dövrdə Azərbaycanda azərbaycanca yalnız bir qəzet nəşr olunurdusa, yalnız Bakıda 1870-ci illərdən etibarən rus dilində bir neçə adda qəzet çap olunurdu. Lakin "Бакинский листок"(1871-1872);"Бакинские известия" (1876);"Бакинские объявления" və s. kimi qəzetlər rəsmi mətbuat olmasına baxmayaraq, özündən sonra ölkəmizin ədəbi mənzərəsində heç bir iz qoya bilməmişdir. Bu qəzetlərdən bəziləri bir müddət fəaliyyət göstərdikdən sonra bağlanmışdır.

Görkəmli Krım-tatar publisisti, pedaqoq, ictimai xadim, İsmayıl bəy Qasprinski(1851-1914) Həsən bəy Zərdabidən nümunə götürərək 1883-cü ildə Baxçasaray şəhərində ilk türk-tatar "Tərcüman" qəzetini nəşr etmişdir. "Tərcüman" qəzeti 1883-cü ildən 1903-cü ilə qədər olan bir müddətdə Rusiya müsəlmanları kimi Azərbaycan türklərinin də yeganə mətbu orqanı olmuşdur. "Kəşkül" qəzeti bağlandıqdan sonra Tiflisdə Azərbaycan dilində mətbuat orqanı yaratmaq üçün bir neçə dəfə təşəbbüs olmuşdur. Məsələn, Məmmədəğa Şahxatinski 1896-cı ildə Azərbaycan dilində "Tiflis" adlı, Kamal Ünsizadə isə 1900-cü ildə "Danış" adlı qəzet çıxarmaq istəmişlər. Lakin onların təşəbbüsü fayda verməmişdir. Azərbaycanın maarifpərvər, demokratik fikirli ziyalıları bundan sonra da ana dilində qəzet, jurnal yarat-

"Şərqi-Rus"- ictimai-siyasi, iqtisadi, elmi, ədəbi qəzet

"Şərqi-Rus" qəzetinin Azərbaycan mətbuatında yeri

çi" qəzeti uzun ömür sürməse də, Azərbaycanda əsl dünyəvi mətbuatın əsasını qoymuşdur. "Əkinçi" qəzetinin 50-ci ildönümü münasibətilə Məmməd Əmin Rəsulzadənin yazdığı "Azəri mətbuatının şanlı xatirəsi" adlı məqaləsində bu qəzetin rolu haqqında qeyd edilirdi: "...Danışdığı lisanda (dildə-R.S.) ilk qəzetə malik cəmiyyət bir milliyət ikən millət olmağa başlamış deməkdir. Həyatında mətbuat ənənəsinə malik olan bir xalq isə artıq təəssüs etmiş bir millətdir." Xalqımızın ictimai şüurunun inkişafında, ölkəmizdə maarifçilik hərəkatının yayılmasında əhəmiyyətli və ruhlandırıcı işıq mənbəyi rolunu oynamış Həsən bəy Zərdabini və "Əkinçi" qəzetini böyük ehtiramla yad etmək hər bir azərbaycanlının mənəvi borcudur.

"Əkinçi" qəzeti bağlandıqdan sonra Azərbaycan dilində çıxmış "Ziya" və "Ziyayi-Qafqaziyyə"(1879-1884), "Kəşkül"(1883-1891) qəzetləri də tezliklə qapanır və sonra on iki ilə yaxın müddətdə Rusiya İmperiyasında Azərbaycan dilində qəzet dərc olunmur. Çar hakimiyyəti Azərbaycan dilində qəzet və jurnalların nəşrini tamamilə arzuolunmaz hesab etdiyi üçün belə qəzetlərin çıxmasına müxtəlif cür əngəllər yaradırdı. Dövrü mətbuatın geniş və kütləvi təsir qüvvəsini nəzərə alan Nərimanov 1896-cı ildə "Sovqat" adlı uşaq jurnalı nəşr etməyə təşəbbüs göstərmişdir. Jurnalı açmaq mümkün olmadığından o, 1899-cu ildə təzə "Təzə xəbərlər" adlı həftəlik qəzet çıxarmaq fikrinə düşmüş və bunun üçün baş nəşriy-

maq səylərini davam etdirmişdilər. Həmin dövrdə N.Nərimanov, S.Qənizadə, M.Şahxatlı, C.Məmmədquluzadə və digər mütərəqqi ziyalılar bu sahədə fədakarcasına çalışmışdılar. Lakin təəssüflər olsun ki, Cəlil Məmmədquluzadə demiş həqiqətdən də "o vaxtlar türk qəzetinə izin hasil etmək bəhər-hal çox çətin bir məsələ imiş." Ana dilində qəzet və jurnal yaratmaq üçün N.Nərimanov, S.Qənizadə, M.Şahxatinski və başqa ziyalıların göstərdikləri ciddi səylər və səbəbdən nəticəsiz qalırdı. Nəhayət ki, çar hökumətindən azərbaycanca qəzet çıxarmaq icazəsini almaq mümkün deyil, bir neçə xarici dili mükəmməl bilən görkəmli maarifpərvər ziyalı Məhəmməd ağa Şahxatinskiyə nəsisib olur. M.Şahxatinskiyin "Şərqi-Rus" adlandırdığı və Tiflisdə nəşr olunan qəzetin birinci nömrəsi 1903-cü il martın 30-da işıq üzünə çıxmışdır. "Şərqi - Rus" qəzeti 1903-cü il 16 aprel tarixli buraxılışında həqiqətə qəribə olmaq istəyini bildirərək yazırdı: "...bizim borcumuz həqiqi-nəvislikdir; yaxşılığı dediyimiz kimi yamanlığı da gizlətməyəcəyik. Biz meydana onun üçün çıxdıq ki, xalqa doğru söz deyək və nəinki ona-buna vicdanfuruşanə mədhiyyələr oxuyaq. Biz ibn-Xəlqunuq, Qaani deyilik."

"Şərqi-Rus" qəzeti əvvəllər həftədə üç dəfə buraxılırdı. 1904-cü il iyunun 8-dən etibarən gündəlik qəzetə çevrilmişdir. "Şərqi-Rus" qəzeti XX əsrin ilk Azərbaycan qəzeti, həm də ilk gündəlik Azərbaycan qəzeti ol-

muşdur. XX əsrin əvvəllərində ana dilində ilk və birinci qəzet olan M.Şahxatinskiyin "Şərqi - Rus" qəzeti xalqımızın ictimai həyatında, milli intibahında və maariflənməsində xüsusi rol oynamışdır. "Şərqi-Rus" qəzetinin işıq üzünə girməsi o dövrün mütərəqqi ziyalılarından olan M.Ə.Sabir, M.S.Ordubadı, M.C.Məmmədquluzadə, Əli Nəzmi və başqaları tərəfindən alqışlanırdı. Əli Nəzmi "Şərqi-Rus"da dövrün kəndli məişəti, gerilik və savadsızlıq, tərbiyə kimi aktual məsələlərə həsr etdiyi məqalələrlə çıxış etmişdir. Ömər Faiz Nəmanzadə, Səməd ağa Qayıbov, Üzeyir Hacıbəyov, Firdin bəy Köçəri və başqa mütərəqqi ziyalılar "Şərqi-Rus"da aktual mövzulu məqalələrlə çıxış edirdilər. M.Şahxatinski "Şərqi - rus"-da "Qəzet nəfis", xarici mətbuatda isə "Mehmet bəy" imzası ilə çıxış edirdi. Qəzetin mövzu dairəsinə maarifin təbliği, yoxsul kəndlilərin ağır vəziyyəti, mülkədar zülmü və istismarı, gerilik və cəhalətin tənqidi və s. daxil idi.

C.Məmmədquluzadə məhz "Şərqi-Rus" qəzeti və onun redaktoru M.Şahxatinskiyin ağıllı, xeyirxah məsləhəti ilə mətbuat aləminə daxil olmuşdur. Onun "Poçt qutusu", "Kişmiş oyunu" hekayələri, L.Tolstoyun "Zəhmət, ölüm və naxoşluq", "Arvad" (Xanzadə) əsərlərinin tərcüməsi "Şərqi-Rus"da çap olunmuşdur. "Şərqi-Rus" qəzetinin C.Məmmədquluzadənin həyatında və mühərriqlik fəaliyyətində çox mühüm rol oynadığını Mirzə Cəlil "Xatiratım" me-muarında belə qeyd etmişdir: "Birin-

ci tərəfi budur ki, möhtərəm əbidi-miz Məmməd ağa Şahxatlı məni öz qəzetinin idarəsinə cəlb etməklə, məni qəzet dünyasına daxil etdi. İkinci tərəfi odur ki, bu qəzetin idarəsində mən elə bir yoldaşa rast gəldim ki, ...onunla bərabər, onunla birlikdə "Molla Nəsrəddin" məcmuəsini bina etdik." Əlavə olaraq qeyd edirik ki, "Şərqi-Rus" qəzetinin ilk nömrəsi 1903-cü il martın 30-da, sonuncu nömrəsi isə 1905-ci il yanvarın 15-də çap edilmişdir. Qəzetin cəmi 392 nömrəsi çıxmışdır. Bakıda 1905-ci ilin əvvəllərində "Şərqi-Rus" un "Teleqramları" adlı axşam xəbərlərinin bir neçə sayı işıq üzünə çıxmışdır. Qəzetin son 45 nömrəsinin redaktoru C.Məmmədquluzadə olmuşdur. "Şərqi-Rus" 1904-cü il iyunun 8-dən etibarən gündəlik qəzetə çevrilmişdir. "Şərqi - Rus" qəzeti XX əsrin ilk Azərbaycan qəzeti, həm də ilk gündəlik Azərbaycan qəzeti olmuşdur. 1903-cü ildə nəşr olunan "Şərqi-Rus" qəzetinin 4,5,8,9,13,21,22-ci nömrələri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivinin kitabxanasında, qəzetin (1903-1905) illərdə çıxmış bir sıra nömrələri isə Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsinin elmi-məlumat kitabxanasında qayğı ilə qorunub saxlanılır. Tədqiqatçı alimlər, Azərbaycanca mətbuatın inkişaf tarixi ilə maraqlanan tarixçilər Milli Arxiv Fondu sənədlərindən istifadə edilməsi qaydalarına riayət etməklə həmin kitabxanalara müraciət edərək "Şərqi-Rus" qəzetindən istifadə edə bilərlər.